

MAGYAR ÉS SZLÁV NYOMDÁK A XV—XVI. SZÁZADBAN.

Hazánkban a XV—XVI. századból a következő nyomdahelyeket ismerjük: Abrudbánya (1569), Alsó-Lindva (1573), Bártfa (1579), Besztercebánya (1578), Brassó (1535), Buda (1473), Debrecen (1560), Detrekő (1579), Eperjes (1573), Fiúme (1531), Galgóc (1582), Gyulafehérvár (1567), Kassa (1560 előtt), Keresztúr (Német-Keresztúr 1598), Kolozsvár (1550), Komjáthi (1573), Magyaróvár (1558), Monyorókerék (1588), Nagyszeben (1544), Nagyszombat (1578), Nagyvárad (1565), Nedelice (1573), Németújvár (1582), Pápa (1577), Pozsony (1594), Rárbok (1584), Sárvár (1539), Sempte (1573), Sic (Schützing, Vas megye 1592), Szászsebes (1580), Szászváros (1582), ? Szeged 1567, Varasd (1587), Vizsoly (1596), Zágráb (1527), Zeng (1507).

Magyarországnak tehát a XV—XVI. században harminchat nyomdája volt, — a négy horvátországival együtt. A harminchat magyarországi nyomdában magyar, latin, görög, német, román, horvát és egyházi szláv nyomtatványokat állítottak elő, tehát nemcsak a magyar, hanem a magyar területeken lakó nemzetiségek legnagyobb részét is ellátták könyvekkel, elsősorban a vallásuk gyakorlásához szükséges szertartási, énekes és imádságos könyvekkel. GULYÁS PÁL: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században* című művének statisztikai táblázatából kitűnik, hogy a XVI. században Magyarországon 28 német, 11 román, 6 horvát, 9 ósláv és 24 többnyelvű, továbbá 233 latin, 16 görög nyomtatvány — a 334 magyar-nyelvűvel együtt összesen 661 nyomtatvány készült.

A régi nyomtatványokról oly részletes bibliográfia, mint a SZABÓ KÁROLY *Régi magyar könyvtára*, a szláv népek közül van a lengyeleknek (ESTREICHER) és a cseheknek (VOLF) is. VOLF műve szerint Cseh-Morvaország első nyomdái: Pilsen (1468), Brünn (1482), Vimperk (Winterberg, 1484), Praga (1487), Kutná Hora (Kuttengerg, 1489), Olmütz (1500), Eger (1500

előtt), Litomysl (Leitomischl, 1516), Mladá Boleslav (Jungbunzlau, 1518), Bela pod Bezděz (Weisswasser, 1519), Hostinné (Arnau, 1525), Prachatic (1529), Mikulov (Nikolsburg, 1526), Prostějov (Prossnitz, 1527), Náměšt (1533), Leitmeritz (1542), Eibenschitz (1557), Staré Hory (1590), Louka bei Znaim (Klostterburg 1594). Összesen tizenkilenc nyomda. A lengyelországi nyomdák számát nem sikerült pontosan megállapítanunk, de azt tudjuk, hogy Lengyelországnak 1491-től kezdve termékeny nyomdaipara volt s a területén keletkezett nyomdákból: Krakó (1491), Pultusk (1533), Zamoisč (1557), Szamotuly (1558), Lublin (1559), Brzesc (1559), Pinczow (1559), Kožmin (1561), Węgrow (1570), Zaslav (1572), Kosko (1573), Poznan (1577), Warszawa (1525), Wilno (1580), Ostrog (1581), Losk (1589), Lwow (1593), nagy számban nyomtattak nemcsak lengyel, hanem latin, német egyházi-szláv, sőt magyar könyveket is (KOMJÁTHI: *A Zenth Paal leuelei* 1533 stb l. RMK.). Lengyel nyomdákból kerültek ki az első magyar naptárak (SZEKEL' ESTVAN: *Calendariom magiar nielwen* 1538 körül) s a régi lengyel naptárak szolgáltak mintául a XVI—XVII. századbeli magyar kalendáriumokhoz.

Lengyelországhoz ukrán, litván területek is tartoztak s az ukrán, litván nyomdákat a lengyel nyomdatörténészek s az ukrán, litvánnyelvű lengyelországi nyomdákat az ukrán, s nyilván a litván nyomdatörténészek is a magukénak tekintik. MASSLOW S.: *Ukrainische Druckkunst des 16. bis 18. Jahrhunderts* (Gutenberg Jahrbuch 1926) című tanulmánya szerint Ukrajna a XV. században az 1491-ben SCHWEIPOLT FIOLTól Krakóban nyomtatott szláv könyveket használta, a XVI. század elején a FR. SKORINA-féle bibliafordítást s talán a délszláv és velencei kiadásokat.

Az ukrán nyomdászat ősapjának FEDOROV IVÁNT tartja, akit az oroszok is nyomdászatuk megalapítójának tekintenek, mert ő nyomtatott először könyvet orosz földön. Ugyanis 1564-ben Moszkvában kinyomtatta az *Apostolt* s innen elmenekülve, 1572-ben Lembergbe ment, nyomdát állított fel s 1574-ben újra kinyomtatta az *Apostolt*. MASSLOW feltevése szerint a nyomdát valószínűleg magával vitte s így a nyomdai felszerelés ugyanaz volt, mint a moszkvaié. 1575-ben FEDOROVOT már Volhyniában látjuk, Ostrogban, OSTROŽKIJ KONSTANTIN fejedelem szolgálatá-

ban, aki a biblia egyházi-szlávnyelvű fordításának kiadását bízta rá. FEDOROV megszervezte az ostrogi nyomdát is és 1582-ben visszatért Lembergbe. Halála után a lebergi „Bruderschaft“ kapott engedélyt könyvnyomtatásra s 1591-ben kiadta az *Adelphotest*, a görög és szláv nyelv grammatikáját s még néhány más művet. Ez a nyomda s a vele kapcsolatos tudományos intézet, mint Stawropigiai Intézet a legutóbbi évekig működött (MASSLOW i. m.).

A keleti szláv nyomdászat történetében, talán azért, mert a legújabb kutatások eredményei, nyomdászati kézikönyvek nem állanak rendelkezésünkre, nem látunk tisztán. Egymást keresztező, ellentmondó adatokkal találkozunk lépten-nyomon. Legutóbb még ily alapos bibliográfusnál is, mint SZTRIPSZKY HIADOR, egészen meglepő és valószínűtlen adatot találtunk.

SZTRIPSZKY a Kárpátaljai Tudományos Társaság *Zorja — Hajnal* című folyóirata 1942. 3—4. számában *Počatki drugarstva na Podkarpattju* című cikkének bevezetésében Nyugat és Kelet művelődésének nagy különbségeiről elmélkedvén, rámutat arra a hátramaradottságra, amely Keleten a humanizmus és különösen a könyvnyomdászat terén szembeszökő. Az ő tudomása szerint az első nyomtatott orosz könyv a biblia egyházi-szlávnyelvű fordítása Moszkvában 1664-ben jelent meg, de ennek megjelenése után a nyomdászt, mint az ördög szövetségését elűzték Moszkvából. A Kievi-Litván Oroszországban azonban — SZTRIPSZKY tudomása szerint megértőbben fogadták a könyvnyomtatást. Ide Lengyelországon keresztül eljutott a humanizmus és a vallási reformáció hullámaival együtt a könyvnyomdászat is. A lengyel protestantizmus hatása alatt lefordítják a bibliát a nép nyelvére: *Peresopnickaja biblija* 1556, pereklad TJAPINSJKOHO 1580, NEHALEVSKOHO 1581), különféle evangélium-magyarázatok, versek és drámai művek jelennek meg nyomtatásban és 1596-ban kiadják az első orosz szótárt. Már lendületes élet forr az ukrán irodalomban. A pravoszlávia védelmében különféle könyveket nyomtatnak; százával jelennek meg világi művek versben és prózában.

SZTRIPSZKYnek, aki a legnagyobb gondossággal állított össze egy hatalmas magyar bibliográfiai munkát és írt meg több jeles könyvtörténeti értekezést, orosz-ukrán adatait nem tudom összeegyeztetni az általam ismert irodalomtörténetek és MASSLOW fenti adataival. SZTRIPSZKYT valószínűleg az zavarta meg, ami min-

denkit megzavar, aki a lengyel és keleti-szláv nyomdatörténet iránt érdeklődik. A szláv terület széttagoltsága és Nyugat-Oroszországnak, meg az ukrán- és ruténföldnek, továbbá Litvánianak a történelem folyamán más-más uralom alá tartozása folytán a nyomda-történészek vagy nyelvi, vagy a politikai hovatartozás figyelembevételével írták meg nyomdászati-történetüket. Fentebb már láttuk, hogy MASSLOW a lembergi és ostrogi nyomdákat ukrán nyomdáknak tekinti. Az orosz lexikon (*Enciklopedičeskij slovarj*) szerint a XVI. században a legnevezetesebb orosz nyomdák Délnyugat-Oroszországban Lembergben, Vilnában, Ostrogban, Strjatinban, Zabludovban, Uneiovnban voltak; Moszkvában az első nyomtatott könyv, az *Apostol* 1564-ben jelent meg, FEDOROV IVÁN nyomtatásában, — de a nyomda alapítása 1553-ra tehető s a lexikon valószínűnek tartja, hogy több évszámnélküli könyvet valószínűleg itt nyomtattak, már 1564 előtt, például az *Evangeliet* 1563-ban, egy másik *Evangeliet* és a *Postnaja Triodjot* talán korábban, valószínűleg 1562-ben. FEDOROVOT, úgy írják az irodalomtörténetek, az *Apostol* megjelenése után elűzték s ő nyomdáját magával vitte Lembergbe. S mégis ismeretes 1565-ből a *Časovnik*, 1568-ból a *Psaltjirj Učebnaja*, 1589-ből a *Triodj postnaja* és még tizenhárom moszkvai nyomtatvány. 1577-ben pedig Aleksandrovsko-ban jelent meg a *Psaltjirj učebnaja*.

A legújabb enciklopédia (*Boljšaja Sovjetskaja Enciklopedija* 1940) szerint a moszkvai nyomda 1563-ban alakult s FEDOROV IVÁN és MSTISLAVEC PÉTER 1564-ben adta ki az első nyomtatott orosz könyvet, melynek megjelenése után a nyomdát „a papság által fellázított tömeg” felgyújtotta. Később a nyomdát újra felállították. A XVII. században már évenként tízével jelentek meg Moszkvában könyvek. (L. az idézett *Enciklopédia* 45. kötetében *Pečatnijj Dvor* címszó alatt.)

Tehát a Sztripszky-féle első nyomda 1664-es adata s bibliakiadása téves. A Fedorov menekülése sem valószínű, különösen nyomda-felszerelésével együtt nem, mert az 1564-i *Apostol* (ez az első orosz nyomtatvány) után is jelentek még meg nyomtatványok Moszkvában. Az „ördögi találmány” elüldözése sem látszik valószínűnek, ha még 1565, 1568, 1589-ben is jelennek meg Moszkvában és 1577-ben Aleksandrovsko-ban könyvek.

Orosz nyomdatörténet nem volt kezünkben. Az az értekezés, melyet fentebb idéztünk, a lexikon cikke s az orosz irodalomtörténetek nem tartalmazzák az összes adatokat. Az orosz tudományos művek harminc év óta csak esetlegesen jutottak el hozzánk, a legújabb tudományos eredményeket összefoglaló műveket nem ismerjük s ezért a fentebbi vitás kérdésekben dönteni nem tudunk.

*

A dél-szláv országok a XV. században — Horvátország kivételével — török uralom alá jutottak s a könyvnyomdászat itt azért nem fejlődhetett ki. Régebbi könyvészeti kézikönyvek s nyomukon a *Pallas Lexikon* is azt írja, hogy *II. Bajazid* szultán 1483-ban halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a könyvnyomtatást. „Egyik-másik zsidó könyvnyomtató ugyan megkockáztatta a titokban való nyomtatást, de az így nyert irodalmi termékek száma elenyészően csekély. Csak 1727-ben engedte meg *III. Achmed* egy szultáni nyomdának a felállítását, amelynek fáradhatatlan vezetője a magyar renegát *Ibrahim efendi* maga öntötte a Hollandiából hozatott anya-mintákról a betűket, melyekkel azonban a Koránt és kánoni könyveket sokszorosítani nem szabad.“ (X. k. 908 l.)

Tehát a régi tudomás szerint török hódoltsági területen nem lehetett nyomda. Újabb kutatások alapján *LÖFFLER* azt írja, hogy *Konstantinápolyban* 1503-ban már volt nyomda, amelyben zsidó és arab szövegeket nyomtattak s az első török könyvet 1727-ben *III. Ahmed* alatt nyomták. S valahol, (forrásjelzésem elkallódott), azt olvastam, hogy zsidó zug-nyomdák működtek *Szalonikiben* és *Szkutariban*. *FAULMANN* szerint *Belgrádban* 1552, *Drinápolyban* 1554, és *Szalonikiben* 1575-ben működött nyomda.

A legújabb kutatások szerint is működtek nyomdák a XV—XVI. században, szerb területen, török megszállás alatt. *RADOJČIĆ* *Die ersten serbischen Druckereien (Gutenberg-Jahrbuch 1940)* című értekezés adatai szerint 1490—1496. között nyomtattak könyveket „Im Staate *Cronojevići, Zeta (Montenegro)*“, — 1494-ben *Cetinje*-ben, de más adat szerint *Obodban* volt ez a nyomda. — 1536—1537-ben Szerbiában a *Rujno*-monostorban kinyomtatták a *Tetraevangéliumot*, 1538—1539-ben a *Gračanica*-monostorban „ein kirchliches Werk“; a *Mileševa*-monostor-

ban, „wo die Überreste des Begründers der serbischen Kirche, des Hl. Sava ruhten“, két nyomda is volt egymás után: 1. 1544—1545; 2. 1557. előtt. — 1552-ben Belgrádban kinyomták a *Tetraevangéliumot*. — 1561-ben Skadarban (ma Albánia) volt nyomda.

Akár zug-nyomdák, akár a hatóságok tudomásával működő nyomdák voltak ezek, kétségtelen, hogy török hódoltsági területen álltak fönn és állítottak elő könyveket. S ha ez így van, esedik az a főérv, amelyet MELIUS JUHÁSZ PÉTER *Új Testamentomá-*nak (1567) létezése ellen hoztak föl eddig, hogy tudniillik Szegeden, török hódoltsági területen nem lehetett nyomda. Úgy látszik lehetett, s ezek után alaptalan minden szkeptikus kétely DEBRECZENI EMBER PÁL és HORÁNYI ELEK, két igen jeles és mindenkor komolyan vett tudós szavahihetőségében, kik közül az előbbi a szathmári református főiskola könyvtárában látta, kezébe vette és forgatta a szegedi *Bibliát*, (LAMPE: *Hist. Eccl. Reform. in Hung. et Trans.*, idézi SZABÓ K.), az utóbbi pedig azt írja róla: „4°. Dolendum quod nimis minuto typo... in lucem prodierit.“ (*Memoria Hung.* Tom. II. 1776. 604 l.).

Bulgária a XV. században már török uralom alatt volt. Nincs rá adat, hogy a XV—XVI. században bolgár könyvet nyomtattak volna. Az első nyomtatott bolgár könyv 1651-ben jelent meg, Rómában. (TSCHILINGIROFF: *Gutenberg-Jahrbuch* 1929).

Hogy a keleteurópai nyomdászatról adott áttekintésünk teljes legyen, említsük meg, hogy Romániában a XV. században nem volt nyomda. A XVI. században alakult az első nyomda Tergovišteben. Több nyomdája e században nem volt. Időrendben azután a következő nyomdák voltak: Kimpolung 1635, — Pojon 1636, — Govora 1637, — Jassy 1642, — Deal 1644 stb. A román könyveket a XVI. században erdélyi nyomdákban (Brassó, Szászváros) nyomták.

Tanulmányunk adataiból nyilvánvaló, hogy a XV—XVI. században Kelet-Európában a könyvnyomtatás terén Lengyelország és Magyarország vezetett.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.